

Володимир Омельчук

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ *

Серйозному аналітичному осмисленню історії, економічного, політичного, соціального аспектів життєдіяльності народу України повинні передувати максимально повне, об'єктивне виявлення та облік усіх можливих рукописних та друкованих джерел, що так чи інакше торкаються України з Х по ХХ ст.

Створення якомога повнішого банку даних про рукописну та друковану українку має і теоретичне, і суто практичне значення. Він відображає історичний родовід народу України, сприяє накресленню стратегічних напрямів, прогнозуванню перспективи соціально-економічного, політичного та культурного розвитку нашої держави.

Історичний досвід створення національної бібліографії (НБ) переконливо доводить надзвичайну складність цього процесу, котрий потребує розв'язання багатьох теоретичних, методичних та організаційних проблем.

Основоположні розробки в сфері НБ, що завжди були в центрі уваги бібліографознавців, істориків, філологів, філософів, мали дискусійний характер. Це викликано складністю об'єкта і предмета дослідження, слабкістю наукових розробок понятійного апарату цілої галузі знання, пов'язаної зі спорідненими поняттями українська книга, національна бібліографія України, Український бібліографічний репертуар (УБР), україніка, державна бібліографія тощо.

Йдеться про спробу напрацювання підходу, який дасть змогу врахувати попередній досвід, зокрема здобутки й наукові гіпотези бібліографознавців різних країн з огляду на специфіку історії України, її національного поступу. Це якоюсь мірою спроба інтеграції досвіду, намагання акцентувати увагу на принципово новому значенні й спрямуванні розвитку бібліографії державно-національного змісту.

Авторська позиція випливає з того, що розробка концептуальних основ НБ не може обмежуватися традиційними бібліографознавчими проблемами. Вона має базуватися на терені інформатизації суспільства, у межах якої повинна знайти місце державна програма автоматизації бібліотек, однією з підсистем якої і є автоматизована система національної бібліографії. Розробка проблем НБ передбачає визначення самого поняття, змісту, головних напрямів організаційних,

методичних основ; проблем, спричинених створенням програми державної автоматизованої бібліографічної підсистеми, а також питань, зумовлених економічними засадами НБ, авторським правом на бібліографію, кадровим забезпеченням, ефективною організацією науково-дослідницької діяльності.

Безумовно, ця програма повинна набути статусу загальнодержавної. Власне, у світі подібні програми є національними і мають спеціальне державне фінансування. Іншого шляху просто немає. Ця програма може реалізуватися тільки в комплексній співпраці академічних, бібліотечних інститутів та установ, завдяки координації зусиль академічних, вузівських, видавничих, інформаційних центрів країни.

Усвідомлюючи всю складність, гостроту та невідкладність порушених проблем, виносимо їх на обговорення широкого загалу.

На нашу думку, напрацювання системи поглядів на сутність НБ України передбачає, насамперед, визначення понятійного апарату.

Це тим доречніше, що і в сучасних умовах у бібліографічній науці триває дискусія щодо визначення основоположних понять, у тім числі *українська книга, національна бібліографія України, Український бібліографічний репертуар, україніка, друкована україніка, рукописна україніка* тощо. Існують суперечливі судження про зміст, принципи створення НБ, УБР; про об'єкт бібліографічної науки, виділення її межі й місця серед інших наукових дисциплін.

Авторський підхід базується на такому баченні можливостей реалізації цієї важливої програми, яка здійснює, передовсім, за умови вивчення та узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду. При цьому враховується повною мірою та вирішальна обставина, що Інститут української книги ЦНБ, діяльність якого спрямована на розробку теоретичних, методичних та організаційних аспектів національної бібліографії України, зосереджує увагу на вивченні вітчизняного спадку¹, сучасних тенденцій і закономірностей світового бібліографічного процесу. Йдеться, насамперед, про вивчення видань ЮНЕСКО, IFLA, в яких ґрунтовно аналізується стан НБ у країнах світу, документів Міжнародного конгресу з НБ (Париж, 1977)², теоретичного та практичного досвіду створення національного бібліографічного репертуару країнами СНД.

Питання про загальну концепцію україніки було порушене на Першому конгресі Міжнародної асоціації україністів (вересень, 1990). Археографічна комісія, а згодом й Інститут української археографії (нині - Інсти-

© Омельчук Володимир Юхимович, Київ, 1995

* Роботу виконано в рамках проєкту програми (ДКІПТ) «Книжкова спадщина України» з теми «Створення бібліографічного реєстру друкованих видань України».

тут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (ІУА) взяли безпосередню участь у напрацюванні концепції архівної і рукописної україніки. Проект був доопрацьований редколегією (В.Ульяновський (ІУА), Л.Дубровіна (ЦНБ), К.Новохатський (Головархів України), обговорений і затверджений на спільному засіданні дирекції ІУА та Інституту сходознавства НАН України.

Учасники конгресу відмовилися від вузького бібліографічного розуміння поняття *україніка* як суто зарубіжних видань про Україну. Йдеться про загальний підхід, згідно з яким враховуються документи, створені в Україні, в інших державах - про неї, а також документи, створені українцями, які безпосередньо не працювали в царині української культури або науки, але які зробили значний внесок у світову культуру. Це найзагальніший принцип³.

Як відомо, в інформатиці вельми поширився підхід, ество якого полягає у виділенні двох видів інформації - первинної (вихідної), що є знанням, і вторинної, що є результатом аналітико-синтетичної переробки первинних документів.

Цей підхід розвинуто провідними бібліографознавцями, котрі розглядають бібліографічну інформацію як вторинну документну. Такий погляд становить суть документографічної концепції бібліографознавства, основні положення якої найповніше розроблено й системно викладено О.Коршуновим.

Варто сказати, що в поняття *україніка* ряд учених пропонує вкладати не тільки бібліографічну інформацію, тобто інформацію вторинного рівня, а й створення зведеного фонду копій архівних історичних матеріалів, які зберігаються за кордоном, отже, нагромадження масивів первинної інформації і накопичення масиву вторинної⁴.

Автор є прихильником саме такої постановки питання. На наш погляд, *україніка* повинна концентрувати в собі масив первинної інформації (оригінали документів чи їх копій, у тому числі фонд копій матеріалів, збережуваних за кордоном), а також масив вторинної інформації (систему картотек, каталогів, реєстрів, путівників, довідників, власне археографічну чи бібліографічну інформацію).

Поняття *рукописна україніка* передбачає рівень масиву первинної інформації (рукописний фонд, включаючи фонд копій матеріалів, які зберігаються за кордоном), та рівень масиву вторинної інформації, власне археографічної*.

Поняття *друкована україніка* охоплює рівень масиву первинної інформації (документальний фонд національного друку, в тому числі фонд копій оригіналів документів, збережуваних за кордоном) та рівень масиву вторинної інформації, власне бібліографічної.

Щодо змісту поняття *українська книга*.

Видатний французький книгознавець, автор праці «Революція в світі книг» Робер Ескарпі зазначав, що досі ще ніхто не зміг дійти загальноприйнятого визначення поняття *книга*. Кожний, хто ставить перед собою подібну мету, вступає, за його образним висловом, у галузь туманних визначень і нечітких ознак⁵.

Книга - винятково складне суспільне явище. Її цілісне вивчення вимагає системного підходу.

У визначенні книги ми, як правило, маємо синтез

дефініцій, зумовлених зовнішніми її ознаками, та дефініцій, які відбивають спробу відобразити її зміст, читацьке призначення тощо.

Досвід свідчить, що коли справа доходить до вивчення книги бібліографами, то воно часто здійснюється в контексті історії, теорії книги, а не власне бібліографії.

Водночас правильне вирішення питання про специфіку бібліографічного підходу до книги впливає з того, що бібліографію книга цікавить не сама по собі, а під кутом зору тих функцій, які вона реалізує у сприйнятті читача; під кутом зору її відповідності визначеним суспільним потребам. Йдеться про знаходження оптимальних шляхів і засобів бібліографічного задоволення цих потреб. У цьому й полягає специфіка бібліографічного ставлення до книги. Тут усе вирішує зв'язок між книгою та її користувачем.

Отже, цей основний зв'язок - *інформація-користувач* - зумовлює особливість бібліографічного підходу до книги. Бібліографія розглядає видання друку як джерело знання (інформації).

Книга вважається основним об'єктом бібліографування не тому, що вона являє собою твір друку, а тому, що саме видання друку історично стали головним засобом фіксування та передачі соціальної інформації. З цього випливає, що й інші засоби тривалого фіксування інформації (наприклад, аудіовізуальні), які винайшло і винаходитиме людство, також включаються і включатимуться в об'єкт бібліографії.

Йдеться не про визначення поняття *книга* через призму теоретичного, філософського осмислення. Вирішальним у даному разі є практичний аспект, реалії, зумовлені створенням НБ.

Саме такий підхід пропонував Ю.Меженко.

«Справді-бо, - намагався з'ясувати він у доповіді на сесії відділення суспільних наук АН УРСР 30 травня 1946 р., - що таке для нас буде книга? З якої кількості сторінок вона починається? Збірник музичних творів або альбом ілюстрацій, або географічний атлас - чи є все це об'єктом нашої бібліографії?»

Періодичні видання (журнали, газети, серійні видання) - чи можна вважати їх за книгу? І взагалі, де формальні межі для всіх цих видів друку? Адже відомо, що існує значна кількість проміжних видів, які ускладнюють це і без того досить складне питання. А без вирішення цієї проблеми ми вже на перших кроках натрапимо на дуже великі труднощі. Помилково буде цю проблему розглядати як суто формальну. За всіма цими формами приховується вельми важливий зміст⁶.

Ю.Меженко не дає відповіді на порушене питання. Хоча намагається розглянути поняття *книга* через призму поліграфічного, виробничого визначення, а також мовного й хронологічного⁷.

На наш погляд, у цьому контексті книга повинна розглядатись у широкому розумінні бібліографічного документа будь-якої форми, включаючи всі види друку. Сьогодні взагалі важко заперечити проти того, що бібліографічний облік повинен охоплювати найрізноманітніші види документів, а не лише поліграфічні видання. Він, зокрема, має включати видання - текстові, нотні, картографічні, образотворчі; видання для сліпих; офіційні документи; аудіовізуальну продукцію - кіно-, фото-, фонодокументи; електронні видання, зокрема, програми для ЕОМ і бази даних; неопубліковані документи, зокрема результати науково-дослідницької і конструкторської діяльності (дисертації, звіти про науково-дослідні роботи, депону-

* Відповідно з проектом програми "Рукописна україніка".

вані наукові роботи, алгоритми і програми).

Поняття *книга* в хронологічному аспекті теж потребує зокремого пояснення. Ю.Меженко стверджує, що розгляд української бібліографії з 1798 р. є умовним, що слід готуватися до заглиблення далі в XVIII ст., а значить і в XVI. Але й це вимагає уточнення.

Кожен народ прагне вияснити корені своєї національної культури та історію свого розвитку. Безперечною передумовою цього є набуті знання, носіями яких є не тільки друковані, а й рукописні твори, їх описи. Вони - свідчення історичного розвитку творчих здібностей народу, відображені в справах його видатних діячів та в історичних подіях. Рукописна книга посідає особливе місце в системі історико-культурної спадщини, відтворюючи величезний історичний пласт духовного розвитку суспільства середньовічної доби. Книга була не лише одним з видів джерел, а й протягом декількох століть акумулювала в синтезованому вигляді за рукописно-книжною формою всі напрями знання і мистецтва і, тим самим, відіграла роль важливого фактора духовного розвитку. Неоціненний її вплив і на соціально-етнічні процеси та становлення національної самосвідомості українського народу.

Відмовитися як від рукописної (починаючи з X ст.), так і від друкованої книги XVI-XVIII ст. (зводячи її до передісторії української книги)⁸, значить звузити проблему української національної книги тільки до періоду нової та новітньої історії. У той же час безперервність історії розвитку держави, народу, його культури потребує вивчення та успадкування всього періоду української книжкової культури - і рукописної, і друкованої.

Основоположним питанням теорії нашого книгознавства є питання визначення меж національної приналежності книги. Його вирішення, на думку багатьох дослідників, має загальне методологічне значення для української культурології в цілому.

Перші книгознавці, котрі ґрунтовно вивчали українську книгу, встановлюючи межі національної приналежності книги, брали за основу мовну характеристику⁹. Цю ж ознаку визнають провідною й сучасні дослідники¹⁰.

Мова дійсно є найважливішим критерієм. Вона репрезентує національне не своєю формальною сутністю, зовнішньою оболонкою, а насамперед, багатовіковим духовним досвідом народу, бо є найважливішим чинником його культурного життя. Проте мовний критерій, хоч і надзвичайно важливий, не можна абсолютизувати.

Добре знаний український бібліограф М.Гуменюк (один з небагатьох, хто порушив свого часу питання про визначення поняття *українська книга*), не погоджуючися з тезою про визначальний характер мовної ознаки, справедливо наголошував, що в умовах важкого соціального й національного гніту, коли заперечувалося саме існування українського народу, коли не визнавалися українська мова й література, а автори-українці часто писали й друкували свої твори нерідною мовою, дуже важко відповісти на запитання про те, що треба вважати українською книгою¹¹. І він дійсно мав рацію.

Культура українського народу впродовж століть залишалася культурою поневоленої та бездержавної нації, на долю якої випало самозбереження українського родоводу, захист традицій, святинь і звичаїв. 1720 р. - указ Петра I про заборону книгодрукування українською

мовою; 1769 - указ Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг; 1775 - зруйнування Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях; 1811 - закриття Києво-Могилянської академії; 1847 - розгром Кирило-Мефодіївського товариства; 1862 - закриття українських недільних шкіл; 1863 - Валувський циркуляр про заборону видання книг українською мовою; 1876 - Емський акт про заборону ввезення української книги з-за кордону, заборону українського театру й друкування нот українських пісень; 1884 р. - закриття всіх українських театрів.

Наприкінці 1904 р. царський уряд під тиском революційних подій був змушений піти на відомі поступки в обмеженні української мови. При Академії наук було створено спеціальну комісію для вивчення цього питання (академіки О.Шахматов, Ф.Корш, А.Фамінцин, П.Фортунатов, А.Лаппо-Данилевський і С.Ольденбург). 18 лютого 1905 р. комісія подала на затвердження загальних зборів Академії наук записку «Об отмене стеснений малорусского печатного слова», яку було схвалено. Автори записки (в основному, О.Шахматов і Ф.Корш) довели безпідставність шовіністичних поглядів на українську мову та літературу і відзначили неприпустимість будь-яких перепон їх вільному розвитку в загальнолюдських інтересах¹². І попри це, у 1908 р. був виданий указ Сенату про «шкідливість» культурної та освітянської діяльності в Україні; у 1914 - указ Миколи II про скасування української преси. І на кінець, 1933 р. - телеграма Сталіна про припинення «українізації».

Навряд чи можна забути, як протягом кількох століть панівні верстви українського суспільства (князі й шляхта) поступово полонізувалися, покатоличувалися і дедалі більше віддалялися від національно-державних устремлінь козацтва. В їхніх руках були зосереджені економічні та політичні важелі влади, вони мали неабиякі можливості для побудови національного життя й розвитку економічної самобутності суспільства, але не скористалися з цього. Саме у названих колах вважалося «хорошим тоном» відмовлятися від рідної мови, й це всебічно заохочувалося.

Наслідки для України були трагічними, зокрема до середини XVII ст. українське суспільство не виробило національної державної ідеї.

Не можна не зважати й на таку обставину. В Україні XVII-XVIII ст. книги природничої, технічної, медичної та іншої проблематики здебільшого видавалися латинською або польською мовами. Майже всі рукописні курси філософського спрямування створювалися викладачами Києво-Могилянської академії латиною. І це не дивно, тому що мовою науки, католицької церкви і, частково, літератури в середньовічній Європі була саме латина. У XIX ст. в Галичині наукова література видавалася німецькою та польською мовами, в Україні (у складі Росії) - переважно російською.

У зв'язку з цим, як відомо, бібліографічні покажчики, складені українськими літературознавцями, бібліографами, письменниками нерідко видавалися російською або польською мовами. Частина українських бібліографічних праць друкувалася поза межами України, а на її території іноді створювалися бібліографічні посібники загальноросійського значення.

Українська культура усвідомлювалася передусім як культура етнічна, а поширене на Заході поняття нації як політичної спільності спершу не мало шансу на

утвердження. Отже, й до НБ зараховували найчастіше лише документи україномовні або пов'язані з українцями в етнічному смислі.

Саме тому, виходячи з потреб НБ, зрозумілим є акцент на необхідності творчого пошуку логічних конструктивних пропозицій, спрямованих на найоб'єктивніше, найреалістичніше визначення поняття національна книга з огляду на всі особливості історичного розвитку українського народу¹³. Інакше неможливо уявити в усій повноті дійсного змісту української культури.

Світовий досвід організації НБ свідчить, що в більшості країн для бібліографування відбираються книги одночасно за мовною та територіальною ознаками - в одному варіанті; за мовною, територіальною та авторською ознаками - в іншому. Іноді залучаються видані за кордоном книги, в яких ідеться про країну і народи, котрі в ній проживають.

Таку конструктивну логіку підходу визначила й Міжнародна бібліографічна конференція у Варшаві 19-22 вересня 1957 р., на якій були представлені СРСР, європейські соціалістичні країни та Франція. Вона констатувала відмінність у підходах до НБ, вважаючи неможливим її уніфікувати. Абсолютно очевидно, що розходження у визначенні терміну *національна бібліографія* не випадкові. Логічно розглядати їх як опосередкований результат розмежувань в історичному розвитку окремих народів.

Саме в разі такого підходу визначення меж національної приналежності української книги спирається на певну сукупність ознак, серед яких - мовна, територіальна, авторська, змістовна, хронологічна. Причому жодна з них не може бути абсолютизованою.

Отже, на наш погляд, поняття *українська книга* в широкому розумінні (а саме такий підхід є єдино прийнятним у контексті розробки моделі НБ), маючи всеохоплююче значення, вбирає в себе рукописні твори (з X по XX ст.) та твори друку (з XVI по XX ст. включно), припускаючи, зокрема, кілька рівнів: щодо рукописних творів, відповідно до визначення проекту «Рукописна україніка»¹⁴; щодо друків творів:

1. Твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання;
2. Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України;
3. Твори друку про Україну й український народ, видані в усьому світі всіма мовами;
4. Твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані в усьому світі всіма мовами, незалежно від їх змісту.

НБ пройшла великий шлях розвитку: від книготорговельної до повної; від обліку, в першу чергу, книг і деяких інших видів творів друку до обліку аудіовізуальних і неопублікованих матеріалів; від методики, котра визначається традиціями і побажаннями окремих країн, до напрацювання і використання міжнародних стандартів, з прагненням до загальної оптимальної моделі структури установ НБ; від видань на друкарському верстаті до застосування ЕОМ.

Нині НБ вийшла на міжнародний рівень і, розвиваючися за об'єднаною програмою IFLA «Універсальний бібліографічний облік, Міжнародна програма MARC» (UBCIM), стала однією з провідних світового бібліографічного процесу.

НБ як відбиток національної пам'яті пронизує та

живить усе розмаїття сучасних інформаційно-бібліографічних систем, мереж, програм - національних і міжнародних, універсальних і галузевих, державних і приватних, які функціонують у ручному та автоматизованому режимах¹⁵.

Теоретичне осмислення поняття національна бібліографія почалося у XX ст.¹⁶ Це питання потребує виняткової уваги, окремого розгляду. У даному матеріалі автор вважає за необхідне розглянути лише найактуальніші аспекти проблеми.

Так, зокрема, НБ визначається у термінологічному словнику «Библиотечное дело» (М., 1986, 2-е изд.) як загальна бібліографія, що забезпечує реєстрацію всіх документів, які вийшли на території країни, й інформування про них. У такому трактуванні термін *НБ* синонімічний відомому терміну *державна бібліографія*. Але поняття *національна бібліографія* неоднозначне. У вищезазначеному словнику зазначається, що в деяких випадках в обсяг поняття включається відбиття документів національною мовою; документів національних авторів; опублікованих за кордоном документів, що за змістом належать до тієї чи іншої країни. Термін *НБ* широко вживається за рубежом, водночас у різних країнах розуміється неоднаково. В СРСР поняттю *національна бібліографія* відповідало поняття *державна бібліографія*¹⁷.

Отже, поняття НБ фактично звужувалося до поточної обліково-реєстраційної бібліографії або взагалі виключалося з контексту розгляду його в теорії та на практиці. Такий підхід, очевидно, був зумовлений політичними реаліями того часу.

Як відомо, історично склалися різні принципи обліку літератури у виданнях НБ: територіальний (література, опублікована на території даної країни; мовний (матеріали, опубліковані національною мовою країни незалежно від місця видання); комплексний (література, опублікована на території країни, а також видана поза її межами, але пов'язана з даною країною мовою, походженням автора, змістом).

Багатозначність терміна НБ зумовлена різними конкретно-історичними умовами розвитку держав, народів, їх культури. Звідси - неможливість його уніфікації. Саме такий підхід і обґрунтовується в енциклопедії бібліотечної справи¹⁸.

На наш погляд, обґрунтоване поняття *національна бібліографія* залежно від охоплення друкованої продукції було дане Л.Х.Ліндером¹⁹.

Згідно з цим визначенням національний бібліографічний посібник відображає видання: випущені в межах даної країни; мовою (мовами) даної країни; твори уродженців даної країни, незалежно від місця їх проживання та використання мови; про дану країну, враховуючи видання, які відображають деякі аспекти національного життя; які мають авторське право в даній країні; видання, випущені для даної країни поза її територією.

За Л.Х.Ліндером, національним можна вважати бібліографічний посібник, який включає відомості про видання у будь-якій комбінації (всього їх 37) з цих шести груп.

Після створення програми «Універсальний бібліографічний облік» (УБО) під державною бібліографією став розумітися бібліографічний облік видань тільки першої групи. Видання останніх п'яти груп повинні залишатися поза державною бібліографією. На практиці точно дотримуватися визначення

Л.Х.Ліндера неможливо. До того ж нові явища у бібліографії потребують внесення до нього ряду істотних змін і уточнень. Але це проблема, котра чекає окремого вивчення.

Сучасна постановка питання вимагає розгляду НБ у системі вітчизняної та міжнародної інформації. Національна й міжнародна бібліографії пов'язані, передусім, УБО, мета якого - встановити всесвітню систему обміну бібліографічною інформацією, для чого необхідно спочатку створити НБ у кожній з учасниць цього обміну. НБ і є базою ефективних міжнародних бібліографічних зв'язків.

Водночас, НБ - термін, прийнятий у міжнародній бібліотечній практиці з метою визначення виду бібліографії, завданням якого є ретроспективний і поточний облік національної продукції²⁰.

Використання поточної національної бібліографії (ПНБ) як бази УБО сприяло уніфікації методів бібліографування, зокрема стандартизації складання бібліографічних записів і створення міжнародного комунікативного формату ЮНІМАРК.

Сучасний етап розвитку ПНБ зумовлений реалізацією рекомендацій міжнародного конгресу з НБ, який був проведений ЮНЕСКО в Парижі (1977). Цьому передувала велика підготовча робота, яку здійснив Г. Помассл. Він склав порівняльний огляд існуючих національних бібліографій²¹, який відбивав стан НБ у світі до 1974 р. Продовжив його роботу англієць Р.Чеффінс²². Дані цих документів, а також Синоптичні таблиці ПНБ²³, підготовлені робочою групою під керівництвом Г.Помассла, та його ж огляд законів про обов'язковий примірник²⁴ послужили основою для рекомендацій конгресу. Його матеріали - це чітко сформульована, тривала за часом програма розвитку ПНБ з точки зору її організації, принципів, обліку продукції, що випускається в країні, форм її реалізації, об'єктів і методів бібліографування.

Конгрес розглянув питання про обов'язковий примірник (становить юридичну базу для збирання, зберігання й обліку національної друкованої продукції).

Основоположним принципом обліку ПНБ, як і в попередніх рекомендаціях ЮНЕСКО, було визнано територіальний. Проте країнам, які послуговувались іншими принципами (мовний, комплексний) було запропоновано документи, що виходять за межами країни, бібліографувати окремо від масиву вітчизняної продукції, щоб запобігти дублюванню бібліографічної інформації в рамках УБО.

Отже, поза даною моделлю, після ризику, виділено екстеріоріку. І це ще раз підкреслює сучасне розуміння ПНБ як державної бібліографії. Запропоновану спеціалістами східноєвропейських країн «Динамічну модель охоплення документів у ПНБ» було рекомендовано ЮНЕСКО для використання у міжнародному масштабі²⁵.

У рекомендаціях міжнародного конгресу (1977) складовою частиною національного бібліографічного обліку було визначено ретроспективну національну бібліографію (РНБ).

Щодо визначення змісту поняття *національна бібліографія України*.

1. Бібліографія в Україні сягає корінням у середньовіччя. Проте тільки в ХІХ - на початку ХХ ст. побачили світ праці, які фахівці визначають як складові частини НБ.

Найважливіші серед них - описи українських

стародруків Михайла Максимовича і Дениса Зубрицького, бібліографії творів українського письменства Михайла Комарова і Дмитра Дорошенка, бібліографічні покажчики Івана Левицького.

Кваліфікованими напрацюваннями з бібліографії стали «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях», «Указатель источников для изучения Малороссийского края» Олександра Лазаревського, «Указатель источников для ознакомления с Южной Русью» Дмитра Дорошенка. Чи не вперше питання української бібліографії як проблему порушує відомий український учений і бібліограф Зенон Кузеля (1908), проблему поточної української бібліографії - бібліографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові (1909).

Практично першою установою, яка намагалася координувати зусилля науковців щодо національної бібліографії, було НТШ, у складі якого з 1909 р. діяла бібліографічна комісія.

Найплідніший період діяльності НТШ пов'язаний з участю (з 1894) і головуванням у ньому М.Грушевського (1897-1913 рр.). Під його редакцією вийшло 110 томів «Записок Товариства», майже 30 томів інших видань, 88 книг «Літературно-наукового вістника» (1895-1905 рр.); в 1905 р. «Вістник» передано з НТШ Українській видавничій спілці, але М.Грушевський продовжував редагувати його до 1914 р.)²⁶. До першої світової війни НТШ стало безумовним і авторитетним лідером у розробці українознавчої тематики. З організацією в Києві Української академії наук і особливо в 20-ті роки лідерство в розробці проблем українознавства перейшло від НТШ до ВУАН.

Це - період розквіту українського книгознавства. УНІК під керівництвом Ю.Меженка виходив на передові позиції в бібліографічній науці, нерідко випереджаючи теоретичний рівень книгознавців багатьох країн. Саме в цей час УНІК досить результативно працював над розробкою теорії та методики УБР. Наукове студіювання української друкарської продукції (до 1917 р.), статистичні дослідження й наукові студії над нею (з 1917), вивчення українського друку поза територією України були в центрі уваги цього професійного колективу.

Формуючи поняття НБ, УБР дослідники УНІКу в цьому аспекті насамперед аналізували всі твори друку, видані на території України; всі твори друку, видані українською мовою незалежно від місця видання; всі видання про Україну авторів-українців, переклади.

Над створенням НБ у цей час плідно працювали Головна книжна палата в Києві та Українська книжкова палата в Харкові. Але вже в 30-ті роки ця діяльність класифікувалася як вияв українського буржуазного націоналізму. Відновлення роботи над УБР у 40-і роки було припинене з цих самих причин.

Відлиги на зламі 50-60-х років були дуже короткими, хоча створення першої узагальненої праці з історії бібліографії в Україні І. Корнейчиком стало помітним явищем у розробці проблеми.

Низку ґрунтовних українознавчих бібліографічних праць було видано в США, Канаді, Чехословаччині. Істотним доповненням до друкованих в Україні бібліографічних джерел стали пристатейні бібліографії у виданій за редакцією В.Кубійовича «Енциклопедії українознавства» та англійських енциклопедіях²⁷. У цьому ряду важлива праця Є. Пеленського «Україніса в

західноєвропейських мовах: Вибрана бібліографія»²⁸.

НБ України не обмежується сьогодні тими параметрами, які були окреслені спочатку. Вони - данина своєму часу. В сучасних умовах виникає нове, інформаційне суспільство. Відбувається перехід від поліграфічного етапу до електронного, в процесі якого створення і використання інформації дедалі більше здійснюється у машинопрочитуваний формі. НБ змінює свою сутність. Інформатизація стає основою розвитку НБ, яка, в свою чергу, стає частиною міжнародної системи інформаційного обміну.

Ключові обставини у теоретичному дослідженні НБ України - діалектичний взаємозв'язок національних особливостей бібліографічної діяльності з її загально-людськими, загальноцивілізаційними цінностями. Попри особливості видань ПНБ і РНБ у різних країнах, подальший розвиток НБ України повинен виходити з прийнятих на міжнародному рівні основоположних, принципів позицій.

II. Сучасні західні вчені, як правило, дають визначення цьому терміну, зважаючи на об'єкт бібліографічного обліку і, до того ж, віддаючи перевагу ПНБ. Так, Х.Коновер пише: «Ідеальна (поточна національна) бібліографія створюється на основі повного переліку всіх книг, документів, брошур, періодичних видань та інших друкованих матеріалів, опублікованих у межах однієї країни за попередній рік, або з меншим інтервалом»²⁹.

Дальші теоретичні розробки поняття НБ зумовлені створенням програми УБО, де під НБ, як зазначалося вище, розуміється бібліографія, що лише обліковує твори, котрі вийшли на території окремої країни. Це зрозуміло з точки зору оперативності УБО, втім, не вирішує всіх завдань НБ.

На нашу думку, тут потрібен конструктивний підхід, компроміс. У цьому контексті цікава точка зору канадського автора Д.Ланн, яка пише: "Якби всі нації мали свої національні бібліографії, коли б усі національні бібліографії були однаковими, досконалими, могли б і хотіли передбачати потреби кожної іншої нації і забезпечували б запити необхідними даними, тоді б не було виправдання у залученні вихідних даних видань інших країн. Оскільки несхоже, що така досконалість буде досягнута, нема переконливої основи, чому кожна країна не повинна включати в свою національну бібліографію будь-які дані, котрі вона вважає необхідними. Варто, однак, усвідомлювати при цьому, що справжня національна бібліографія - це свої власні видання».

III. Функціонально ПНБ та РНБ органічно неподільні. Йдеться про дві підсистеми, об'єднані спільністю мети. Це ж стосується й основних принципів їх створення, хоча принципи формування РНБ історично зумовлені й не можуть бути так жорстко уніфіковані, як у ПНБ.

Окрім цього, на наш погляд, виняткову увагу в ході теоретичного обґрунтування проблем РНБ необхідно приділяти питанням типології документів. В ідеалі РНБ повинна передбачати відбиття практично більшості документів, які відображені в запропонованій динамічній моделі охоплення документів у ПНБ.

ПНБ значно оперативніша, спирається на закон про обов'язковий примірник і будується на засадах державно-територіального принципу обліку документів. У багатьох випадках вона може бути ототожнена з державною бібліографією, котра є складовою частиною

НБ. При цьому особливості НБ України (і поточної, і ретроспективної) зумовлені тією ж системою взаємопов'язаних етнічних і соціальних факторів, котрі забезпечують формування і функціонування кожної нації: національною мовою, етнічністю і територіальністю, звичаями і традиціями нації, національною свідомістю і психологією, а також економічними, геополітичними та іншими факторами зовнішнього середовища НБ.

IV. Усі рукописні твори, територіально і тематично пов'язані з Україною, є найважливішим об'єктом української бібліографії.

V. Грунтовний аналіз свідчить, що в недавньому минулому бібліографія не була зорієнтована на повноту відображення матеріалу в загальних реєстраційних працях або на об'єктивність критеріїв його відбору в багатьох роботах, спеціалізованих за певною ознакою. Впродовж багатьох десятиліть цілі періоди нашої вітчизняної історії були фактично закриті для об'єктивних досліджень. Йдеться про ідеологічний критерій відбору книг.

При цьому не треба забувати, що саме на основі ідеологічного відбору від української книги протягом століть відлучалися опубліковані в Україні видання, що пов'язані за змістом з католицизмом, уніатством. Значна частина науковців дотримувалась і дотримується думки про те, що видані в Україні іномовні книги, за змістом пов'язані з ворожою до православ'я ідеологією, зокрема уніатською - є антиукраїнськими. І на цій підставі не можуть бути віднесені до української книги.

Саме тому необхідно відмовитися від численних стереотипів, які деформували об'єктивний підхід бібліографів до створення бібліографічних праць і не дозволяли віддзеркалювати цілі пласти документальних цінностей народу нашої країни.

Не треба доводити ту істину, що на характер відбиття творів друку установами НБ не повинні впливати жодні з існуючих політичних партій та блоків - правлячих або опозиційних. Чим далі буде бібліографія від політики, тим повноцінніше вона виконуватиме культурно-історичну, а тим самим і культурно-посередницьку функції.

НБ покликана служити всьому суспільству. Бібліотечні установи мають забезпечити читачів бібліографічною інформацією, що відображає всі точки зору на сучасні та історичні події. Інформаційні джерела бібліотечних фондів не можуть бути переписані чи вилучені з-за несхвалення їх прихильниками або противниками будь-яких поглядів. Для забезпечення інформаційних потреб суспільства сьогодні необхідні корінні зміни теорії й практики бібліотечно-бібліографічної справи.

На наш погляд, оптимальний варіант реалістичного визначення поняття *національна бібліографія України* з огляду на особливості історичного розвитку України можливий у такій редакції.

Національна бібліографія розглядається як форма відображення багатовікової пам'яті народу, засіб обміну і збагачення досягнень його культури, інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем як на рівні держави, так і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством.

Її головні функції:

- цілеспрямована передача інформації про рукописні (з Х по ХХ ст.) та друковані (з ХVІ по ХХ ст.) твори;
- забезпечення інформаційних потреб суспільства

в поточній та ретроспективній бібліографії за чотирма ознаками багатоаспектного визначення поняття *українська книга*:

1. Твори друку, видані українською мовою, незалежно від місця видання.

2. Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України.

3. Твори друку про Україну та український народ, видані всіма мовами, незалежно від місця видання.

4. Твори друку (авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання) незалежно від їх змісту, видані в усьому світі всіма мовами.

РНБ, як і бібліографія в цілому, є часткою культури того чи іншого народу. Порівняно з рештою складових компонентів культури, вона наділена такими ознаками: з одного боку, враховуючи документальні масиви за великі хронологічні періоди, РНБ виконує функцію довгочасного зберігання інформації про документи, з іншого, виконуючи універсальне підсумовування знань, закарбованих у документах, сприяє вивченню культурного спадку, тобто слугує фактором розвитку національної культури та її взаємозв'язків з культурами всіх народів.

Як специфічні засоби бібліографічного моделювання, національні репертуари відображають розвиток народу й держави в усіх галузях суспільного життя, а також внесок даного народу в загальну скарбницю світової цивілізації. Вони розкривають важливу частину єдиного бібліотечного фонду кожної країни, створюють підґрунтя для розвитку всіх інших видів бібліографії, здійснення бібліографічного пошуку, довідково-бібліографічного обслуговування.

На сьогодні друкованим національним репертуаром книг, виданих рідною мовою, володіють білоруси, вірмени, грузини, прибалтійські народи, майже всі середньоазіатські держави. У Росії «Книжная летопись» існує з відносно повною реєстрацією книг російською мовою з 1907 р., а з 1869 р. ретельно фіксуються спеціальні цензурні списки книг. Створено зведений каталог російської книги XVIII в. (1725-1800). Нині напрацьовується зведений каталог російської книги (1826 - 1917), формується період каталогу за першу чверть XIX ст.

УБР на даному етапі зосереджує свою увагу на обліку національної друкованої продукції з початку книгодрукування до 1923 р. Сьогодні створення національного репертуару належить до першочергових завдань української культурології.

Вперше питання про створення всеохоплюючого Українського бібліографічного репертуару було висунуте в 1919 р. Українським бібліографічним інститутом Головної книжної палати як основне завдання в галузі бібліографічної діяльності в Україні. Важливим кроком у справі організації цієї роботи була ініціатива Всенародної бібліотеки України про складання УБР. З часом це завдання розглядалося багатьма науковими установами республіки і поступово реалізовувалося.

Перша конференція наукових бібліотек України (1925) визнала головним завданням своєї бібліографічної роботи складання українознавчого бібліографічного репертуару.

За його складові частини було прийнято:

а) усю друковану літературу, видану на території етнографічної України за всі віки, та всю рукописну літературу на території України до початку друку;

б) усю літературу всіма мовами про Україну поза

межами етнографічної України за всі віки;

в) усю літературу українською мовою поза межами етнографічної України за всі віки;

г) усі твори авторів-українців (у розумінні, встановленому для роботи УАН), де б вони не жили ³⁰.

Для керівництва та координації цієї роботою, згідно з рішенням конференції, в 1926 р. було створено спеціальну бібліографічну комісію при ВУАН, до складу якої входили видатні вчені й провідні бібліографи України. У другій половині 20-х років були напрацьовані теоретичні та практичні питання бібліографічного репертуару такими фахівцями, як С. Маслов, Ф. Максименко, Ю. Меженко, С. Постернак, М. Сагарда, М. Ясинський.

Згідно з рішенням Першого пленуму бібліографічної комісії при ВУАН, з метою визначення теоретичних основ і практичних методів створення репертуару було оголошено широку наукову дискусію, що тривала до 1930 р. В її процесі вчені й фахівці бібліологічних спеціальностей висловили чимало різних думок, часом досить відмінних і навіть діаметрально протилежних ³¹.

Зокрема, УБР розглядався як українська бібліографія в цілому; як генеральний план бібліографічної роботи; як повний каталог літератури України. Один з варіантів передбачав висвітлювання УБР за такими трьома ознаками: авторство, мова, зміст.

Значно поширенішим був погляд, закріплений ще в 1925 р. Першою конференцією наукових бібліотек у її резолюціях, про що йшлося вище.

Нарешті, дехто, приймаючи останній погляд у головній його частині, заперечував решту. Зокрема, до обсягу УБР включалася тільки друкована продукція України; література з-поза її меж, хоча й українською мовою, змістом про український народ й Україну, включалася не до УБР, а до відповідних бібліографічних репертуарів: польського, чеського тощо.

На думку значної частини дослідників, єдиний послідовний і правильний погляд полягав у тому, щоб в основу обсягу УБР покласти територіальну ознаку, заносючи до нього, як стрижневу його частину, всю продукцію, друковану на терені етнографічної України, й тим створюючи бібліографічну базу для вивчення, передусім, продуктивних сил республіки та культур усіх народів, що жили або живуть на її терені.

Додаткові частини УБР, за рекомендаціями учасників дискусії, повинні були складатися з друкованої поза межами етнографічної України літератури за ознаками мови (твори українською мовою) і змісту (твори, що стосуються України та всіх народів, що жили або живуть на території України). Літературу з-поза меж етнографічної України за ознакою авторства (твори авторів-українців), що ні мовою, ні змістом не стосується України, як правило, до УБР не рекомендували заносити, бо ознака ця, здебільшого, надто розпливчата й спірна. Йшлося лише про тих авторів-українців, що брали участь у процесі творення української культури й науки та частину своїх творів, які ні мовою, ні змістом не стосуються України, друкували за межами України.

Пропонуємо наше бачення розв'язання в сучасних умовах деяких принципових питань, котрі відіграють вирішальну роль для створення УБР:

1. Так, зокрема, досить широко обговорювалося ще до дискусії чи не найголовніше питання - про визначення змісту поняття *українська книга*. Воно активно вживається й тепер, часом досить довільно, різними

дослідниками й спеціалістами-бібліографами згідно з їх власним розумінням. Поняття *українська книга* є ключовим у контексті розгляду окресленої проблеми. Автор пропонує відповідний варіант.

2. Визначення поняття *територія України*. Частина дослідників, утім числі й учасників дискусії, вважала, що під територією України слід розуміти землі не тільки в її державно-адміністративних кордонах, а й досить великі райони сусідніх держав і республік СРСР з переважаючим чи значним компактним розселенням українців, так звані українські етнографічні території. У проекті, що його розробила бібліографічна секція науково-дослідної Комісії Бібліотекознавства та Бібліографії Всенародної Бібліотеки України зазначалося, що «за принципом територіальним матеріал поділяється по приналежності - за місцем виходу - до тих чи інших державних або краєвих організацій.

Це буде: а) література всіма мовами, що вийшла на терені компактного оселення українського народу: 1) в межах України часів колишньої Російської імперії, в УСРР, в РРФСР та в інших краях Союзу; 2) у межах Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини і далі; б) література українською мовою та різними мовами про Україну, а також література авторів-українців, що вийшла й виходитиме по різних краях за межами української території»³².

Аналогічно бачив це і Ф.Максименко: «... ані природні межі, ані державні кордони УСРР не визначають його етнографічних меж... Етнографічною територією є та територія, яку посідає суцільний український етнографічний масив, тобто, на якій українці складають серед сільського населення більшість абсолютну (понад 50%), або згляду (менше 50% всього населення, але більше ніж всякої іншої народності). Так розуміють цю територію більшість дослідників...»³³.

На наш погляд, таке тлумачення поняття території України було абсолютно неприйнятним ні тоді (у 20-х роках), ні тим більше в сучасних умовах. Територію України - і це очевидно - у бібліографічному репертуарі слід визначати відповідно з кордонами держави, в тому числі на сучасному етапі - згідно з кордонами на день проголошення державної незалежності.

Іншими словами, поняття *Україна* сьогодні є політичним (Українська держава), і його аж ніяк не можна ототожнювати з етнографічною територією.

3. Конче необхідна апробація мовних проблем УБР, зокрема, репертуару україномовної книги 1798 - 1916 рр., на рівні інститутів системи НАН України.

4. Україна практично не має національного репертуару друкованої продукції рідною мовою. Створені в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. бібліографічні праці за різні хронологічні періоди - при всій їхній цінності - далекі від формування репертуару української книги³⁴. Хоча їх треба кваліфікувати складовими частинами НБ, вони, як зауважував Ю.Меженко, не можуть задовольнити нас з ряду причин:

- ці бібліографії не відображають усієї української книжкової продукції, бо охоплюють лише видання в основному Східної й Західної України: інші території вивчалися лише частково або й зовсім не вивчалися;

- зазначені бібліографії доведені лише до 1900 р., пізніший час вони ніяк не реєструють: тимчасом відомо, що на початку ХХ ст. продукція української книги суттєво збільшилась, і за перші його 15 років вийшла майже така кількість книжок, як перед тим за 103 роки;

- ці бібліографії склалися різними особами, за різними планами, різними методами і тому не можуть бути механічно й безконтрольно зведені разом. Вони потребують найдетальнішого вивчення *de visu*;

- схедеографічний бік цих бібліографій надто застарілий і не задовольняє вимог, що їх висуває до схедеографії сучасна наука;

- українську книгу сьогодні вивчають історики, історики літератури, історики мистецтва тощо, і тому сучасний дослідник приходиться до бібліографії з такими складними й різноманітними запитаннями, на які старі бібліографії, складені півстоліття тому, відповіді дати не можуть³⁵.

Саме тому Інститут української книги надає важливого значення вивченню теорії і практики створення національних бібліографічних репертуарів, осмисленню проблем, пов'язаних з діяльністю академічних, бібліотечних установ, окремих відомих дослідників країн СНД, європейських держав³⁶.

5. Дискусійним залишається і основоположне питання методики роботи над національним репертуаром: що повинно бути визначальним у процесі його створення, з чого починати набір матеріалів? З опрацювання фондів головних бібліотек, наукових установ і організацій - основних фондотримачів країни чи з друкованих бібліографічних джерел?

Цю проблему активно розробляють фахівці³⁷, проте й досі не вирішено основоположні теоретичні, методологічні, методичні та організаційні питання. Не вдаючися до комплексного аналізу цієї проблеми і конкретних методичних питань бібліографування, оскільки останні ґрунтовно розробляються Інститутом української книги, торкнемося лише організаційних аспектів здійснення цієї роботи в бібліотеках держави.

На нашу думку, у створенні УБР необхідно виділити дві стадії: підготовка зведеного каталогу української книги, що знаходиться у фондах бібліотек держави, та його поповнення за фондами бібліотек українознавчих центрів світу, а також бібліографічними джерелами³⁸.

Перша стадія, у свою чергу, поділяється на два етапи. Спочатку реалізується основоположне завдання створення бібліографічної бази даних (БД) за фондами бібліотек, у яких зосереджено основний масив літератури - ЦНБ ім. В.І.Вернадського, ЛНБ ім. В.Стефаника, ХДНБ ім. В.Короленка та ОДНБ ім. М.Горького. Повнота галузевого зрізу репертуару може бути забезпечена за умов залучення до програми Державної наукової медичної бібліотеки Міністерства охорони здоров'я та Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Академії аграрних наук України. Використання учасниками програми єдиного формату опису й сумісних програмних засобів позбавить паралелізму та дублювання, властивих «зіркового» методу, і забезпечить одноразове введення та обмін інформацією.

На другому етапі зведена БД основних бібліотек-фондотримачів повинна надаватися для звірки до інших бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек. Одержаний масив підлягає остаточній звірці з бібліографічними джерелами українознавства, що дає змогу включити в першу частину репертуару літературу, яка, на жаль, не збереглася в бібліотеках України.

Друга стадія створення бібліографічного репертуару має реалізуватися за домовленістю про співробітництво з національними бібліотеками світу й українознавчими центрами, що відповідає сучасній світовій практиці.

Створення НБ України неможливе без взаємодії різних установ, що входять до системи комунікацій. Ми виходимо з того, що створення рукописної україніки є завданням архівів та найбільших бібліотек держави, що мають рукописні фонди. Бібліографування спеціальних видів літератури (дисертації, наукові звіти тощо - функція органів НТІ). Книжкова палата, як відомо, відповідає за поточне бібліографування друкованої продукції на основі обов'язкового примірника. Реалізація такого організаційного підходу, на наш погляд, дозволить бібліотекам, академічним інститутам зосередитись на створенні ретроспективної НБ.

Таке бачення реалізації цієї програми зобов'язує Інститут української книги сконцентрувати свої зусилля на дослідженні теоретичних, методичних, організаційних проблем УБР; розробці основних напрямів формування БД української книги.

У ході підготовки до друку покажчика «Україномовна книга у фондах ЦНБ. 1798 - 1916» створено однойменний експериментальний бібліографічний посібник; всебічно проаналізовано цей посібник, який, враховуючи особливості старої книги, увібрав у себе систему допоміжних покажчиків; відредаговано масив бібліографічних записів покажчика українськомовної книги; формується БД національної бібліографії, послідовно виявляються і вводяться в комп'ютери масиви видань української книги з фондів ЦНБ.

Окрім цього, протягом 1994 - 1995 рр. створювався перший випуск покажчика «Україномовна книга. 1798 - 1916» На сьогодні повністю закінчено набір матеріалу першого випуску в автоматизованому режимі. Всю літературу переглянуто *de visu*. З урахуванням бібліографічного опрацювання книги ведеться копітка науково-пошукова праця, глибоко вивчається стара книга з метою віднайдення необхідних елементів опису та формування допоміжних покажчиків, доповнення й уточнення переглянутого матеріалу. Напрацьовані допоміжні покажчики: іменний; покажчик назв творів; предметно-систематичний; покажчик місць видання творів друку; покажчик друкарень, видавців, видавничих організацій та видавництв, паралельно набирається наступний випуск покажчика.

Закінчено формування БД бібліографічного посібника (у хронологічних межах) та системи допоміжних покажчиків українськомовної книги (перший випуск); проведені дослідження комплексу програм «Україномовна книга. 1798 - 1916». Закінчено загальну редакцію покажчика. Рукопис підготовлено до друку.

Цим самим наша бібліотека засвідчує свою готовність до співпраці, з шаною і повагою віддаючи належне ЛНБ ім.В.Стефаніка, де функціонує науково-дослідний центр періодики, який готує повний репертуар української періодики XIX - XX ст.; професійній діяльності ОДНБ ім.О.Горького, де виданий каталог української книги (1574 - 1923) на основі її ж фондів; іншим бібліотечним установам та інформаційним центрам держави.

У контексті проблеми комп'ютеризації в галузі НБ Інститут української книги виходить з необхідності врахування цінного досвіду Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, створення проекту автоматизованої системи ЦНБ, що зумовлює розв'язання таких завдань:

- формування електронного каталогу бібліотеки та БД ретроспективної НБ України і сприяння їх наступній трансформації у зведений електронний каталог бібліотек,

що є методичними центрами бібліотечних мереж;
- забезпечення доступу до світової наукової інформації на основі комплектування бібліотеки БД на оптичних компакт-дисках і надання можливості пошуку у віддалених банках даних.

Проте слід враховувати виняткову складність цієї проблеми, оскільки в сучасних умовах між бібліотеками нашої держави і країн з розвинутою інформаційною структурою існує дуже великий розрив у розробці та використанні новітніх технологій, адекватної технічної бази, програмного забезпечення і можливостей управління інформацією.

На нашу думку, головним завданням є підготовка об'єднаними зусиллями системи посібників УБР в автоматизованому режимі, яка б відображала українську книгу від рукопису до сучасних видань.

УБР має створюватися за окремими програмами, реалізованими у вигляді системи бібліографічних покажчиків, котрі виконують функції зведеного каталогу. Деякі з них: рукописна книга (у межах проекту «Рукописна Україніка»; українська книга кириличного друку XVI-XVIII ст.; українськомовна книга (1798-1916); книга російською та іншими мовами, видана на території України, XIX - поч. XX ст.; серія зведених каталогів нотних, картографічних видань та видань образотворчого мистецтва; серія «Періодичні видання» (науково-дослідний центр періодики на базі ЛНБ ім.В.Стефаніка, який готує повний репертуар української періодики XIX-XX ст.); зведений каталог книг іноземною мовою, виданих в Україні; поетапне формування зведеного каталогу репертуару зарубіжної україніки.

6. Щодо визначення змісту поняття *УБР*.

На наш погляд, зважаючи на світовий та вітчизняний досвід, УБР повинен розглядатись як національна ретроспективна бібліографія, що включає в себе зібрані й систематизовані рукописні та друковані твори, дотримуючися таких рівнів:

- щодо рукописних творів згідно з визначенням проекту «Рукописна Україніка»;

- щодо друкованих творів:

а) твори друку українською мовою, незалежно від місця видань;

б) твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України;

в) твори друку про Україну і український народ, видані в усьому світі всіма мовами;

г) твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації та об'єднання, видані в усьому світі всіма мовами, незалежно від їх змісту.

До 1991 р. в Україні реально функціонувала система поточних покажчиків державної бібліографії: Літопис книг (двотижневик, з 1924 р.), Літопис журнальних статей (двотижневик, з 1936 р.), Літопис газетних статей (двотижневик, з 1937 р.), Літопис рецензій (щомісячно, з 1936 р.), Літопис образотворчих видань (щоквартально, з 1937 р.), Літопис нот (щоквартально, з 1954 р.), Літопис періодичних видань (щорічно).

Сьогодні фактично припинено вихід у світ бібліографічних покажчиків, літописів нот, образотворчих видань, рецензій, періодичних видань, видання «Україна в пресі зарубіжних країн». Відсутні випуски кумулятивних покажчиків (як правило, щорічників), не кажучи вже про покажчики за 5 останніх років, які випускаються в деяких країнах. Фактично держава втратила єдині видання ПНБ, порушила систему, яка

тією чи іншою мірою відбивала економічну, політичну, соціальну реальність суспільства, сприяла більш-менш ефективному використанню інтелектуального потенціалу українського народу.

Дедалі зростає деукраїнізація української преси. У 1994 р. кількість україномовних газет порівняно з 1992 р. зменшилася з 60 до 27 відсотків. За цей же час кількість російськомовних газет збільшилася вдвічі.

Ще одна помітна тенденція: зростає комерціалізація друкованої та електронної преси. Нині серед засновників комерційні структури становлять 30% (засновників з боку держави лише 4%).

У книговидавничій справі простежуються ті ж самі суперечливі ознаки нашого часу. З одного боку, відбуваються значні структурні зміни: сьогодні, крім 24 державних видавництв, функціонує понад 500 видавничих організацій. Отже, сталася докорінна демонополізація видавничої справи з усіма відповідними наслідками.

Ще контрастніше, тривожніше становище, ніж у періодиці, з виданням української літератури. У 1993 р. всі видавництва держави випустили 2092 назви книг українською мовою (41% від загальної кількості виданих книг у назвах). Ще сильніше занепокоєння викликає україномовний тираж (27% від загального книжкового тиражу). Тоді як у 1986 р. тираж книг, виданих українською мовою, досяг половини від їх загальної кількості. Турбота турбот - випуск підручників для шкіл та вузів. За перших сім місяців 1994 р. їх випущено на дві третини менше, ніж до серпня 1993 р.

Розвал системи книговидання і книгопостачання, відсутність інформації про нові видання, порушення зв'язків з інформаційними центрами колишнього Союзу, фінансові ускладнення, брак валюти, митні перешкоди, введення нових умов користування міжбібліотечним абонементом - усе це призвело до інформаційної ізоляції, до різкого зниження якості бібліотечного фонду, суттєвого погіршення можливостей інформування вчених і спеціалістів України про новітні досягнення науки й техніки.

Нині, коли книги видавництв Російської Федерації, країн СНД у місцеві колектори та книготорговельну мережу України не надходять, укладання міждержавних угод про обмін безплатними примірниками творів друку країн СНД та платними обов'язковими - єдина змога гарантованого отримання для бібліотек України літератури з близького зарубіжжя.

Обмеження обміну інформацією завдає великих збитків системі державної бібліографії, національній бібліографії усіх країн колишнього Союзу і, нарешті, світовому інформаційному забезпеченню.

В нинішніх умовах важливо зберегти досягнутий змістовний і організаційний рівень системи державної бібліографії. При цьому визначальною для всієї подальшої діяльності є інформатизація суспільства.

Створення української НБ неможливе без використання нової інформаційної технології. Основою системи посібників стануть банки даних (електронні зведені каталоги - реєстри) за видами документів (передусім, книги й серіальні видання) та хронологічними періодами.

Однак інформатизація бібліотек не входить до національної програми інформатизації і не має належного статусу; відсутні дієві механізми координації між бібліотеками різних систем і відомств; потребує свого розв'язання проблема централізованої підготовки на машинних носіях бібліографічної інформації про нові

твори друку; не приділяється належної уваги питанням стандартизації в бібліотечно-інформаційній сфері; недостатній рівень має теоретична база для створення в бібліотеках автоматизованих інформаційних систем нового покоління.

Для забезпечення інформаційної єдності бібліотечно-бібліографічного середовища потрібні спільні рішення щодо надходження та використання безкоштовного обов'язкового примірника видань, типології видань і бібліографічного опису; відбору, класифікації, методичних питань; технології; форматів для машинної обробки інформації; розробки програмних засобів; загальної організації та спільного використання єдиного банку бібліографічних і статистичних даних.

Досвід учить, що незалежно від політичних змін слід використати всі можливості для збереження і зміцнення єдиного інформаційного простору, який включає в себе бібліотечну систему в цілому як одну з існуючих у світі регіональних бібліотечних систем.

Практично жодна з незалежних держав, включаючи й Україну, не в змозі створити повноцінний національний репертуар без опрацювання фондів головних бібліотек СНД, і насамперед бібліотек Російської Федерації. Це зумовлено особливостями історичного розвитку, специфікою формування бібліотечних фондів у такій своєрідній державі, якою був СРСР.

Напрацювання системи поглядів на НБ має ґрунтуватися на світовому та вітчизняному досвіді. Система наукового опису, досвід науково-практичної діяльності в бібліографії, що склалися в бібліотечних установах колишнього Союзу, матимуть першочергове значення. Радою Міжнародної асоціації академій наук (МААН) було порушене питання про доцільність проведення сумісними зусиллями академій досліджень з історії радянського періоду з метою напрацювання узгоджених позицій з цих проблем³⁹. Особливо важливим є розуміння суті НБ не тільки як засобу обміну і збагачення досягнень культури, а й інформаційного забезпечення розв'язання економічних і політичних проблем, - як на рівні кожної суверенної держави, так і їх взаємодії. Планувати створення української НБ, попри ці обставини, нереально.

Отже, програма «Рукописна та друкована україніка» повинна отримати статус загальнодержавної зі спеціальним державним фінансуванням. В організаційному аспекті світовий досвід стверджує раніш ухвалені рекомендації ЮНЕСКО про необхідність створення у кожній країні центру НБ. Важлива не форма, а сутнісний підхід. З логіки світового й вітчизняного досвіду випливає необхідність прийняття на державному рівні: закону про національній бібліотечно-інформаційний фонд України; закону про обов'язковий примірник документа (база національної бібліографії та основа комплектування національного фонду); закону про державну політику інформатизації України. А також відновлення поточного обліку документального масиву України зі статистичним його відображенням на основі обов'язкового примірника державних, комерційних та інших видавництв, централізованої каталогізації, розширення об'єкта бібліографування. Відновлення професійних, творчих зв'язків з книжковими палатами Російської Федерації, інших держав СНД.

Першочергові завдання у справі реалізації проекту програми, на нашу думку, такі: виявлення й облік рукописної та друкованої україники в світі;

напрацювання генерального плану розподілу робіт з питань НБ; залучення до авторського колективу базових бібліотек держави (основних фондотримачів), провідних гуманітарних академічних інститутів, архівних установ, Книжкової палати, комісій вищих органів влади, інших інституцій та організацій; розробка оптимальної моделі НБ, вироблення єдиних принципів системи посібників ретроспективної та поточної НБ; створення національного зведеного комп'ютерного банку даних «Рукописна Україніка»; створення національного зведеного комп'ютерного банку даних «Друкована Україніка»; реєстрація втрачених творів друку, створення зведеного реєстру «Втрачена українка»; бібліографічна реєстрація зарубіжної українки по

окремих країнах з обов'язковим визначенням пріоритетності програм; програмне інформаційне та лінгвістичне забезпечення проекту; розв'язання проблеми стандартизації та формату опису, зокрема кодикологічного - для реєстру української рукописної книги, археографічного - для опису архівного, музейного та інших фондів, бібліографічного - для опису бібліотечних фондів; розробка науково-технічної програми «Класифікація в сучасній науці, бібліотечно-бібліографічній практиці і проблеми створення цілісної державної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи»; розробка основних напрямів формування БД, її структури з метою входження до міжнародних інформаційно-бібліографічних систем.

- ¹ Бібліографічний реєстр українознавства: За 2-е півріччя 1928 р. // Україна. - 1929. - № 37. - С. 92-160.
 Бібліографія української і російської бібліографії по історії УРСР/ Держ. іст. б-ка УРСР; Склали Р.Кац, Ф.Максименко. - К., 1960. - 154 с.
 Відозва від Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві // Держ. вісн. - 1918. - № 57. - С. 3.
 Из доклада Всенародной библиотеки Украины управлению науки Наркомпроса УССР о работе научно-исследовательской комиссии библиотекосведения и библиографии при ВБУ. 4 июня 1927 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 186-191.
 Из отчетного доклада Библиографической комиссии при Всеукраинской Академии наук на заседании Президиума ВУАН. 15 ноября 1929 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 259-264.
 Иноземцев П. Проблема національної бібліографії на Україні // Бібліолог. вісті. - 1929. - № 2-3. - С. 5-25.
 Корнейчик І.І. Історія української бібліографії: Дожовт. період (нариси). - Х., 1971. - 374 с.
 На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. склад. «Бібліографії української книги 1798 - 1914 рр.» ... 21 - 22 груд. 1945 р. / АН України. Львів. наук. б-ка ім.В.Стефаника. Львів. від-ня Археогр. коміс.; Підготовка тексту і приміт. Л.І.Льницької; Авт. вступ. ст. і відп. ред. Я.Р.Дашкевич. - Львів, 1991. - 62 с.
 Максименко Ф. До бібліографії українознавства // Бібл. журн. - 1926. - № 6-8. - С. 25-28.
 [Максименко Ф.П.] До бібліографії українознавства // Журн. бібліотекоснаводства та бібліогр. - 1928. - № 2. - С. 131-132. - Підпис: Ф.П.
 Максименко Ф.П. Межі етнографічної території українського народу. - К., 1927. - 31 с.
 Меженко Ю.О. Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. - К., 1946. - № 1. - С. 4-15.
 Меженко Ю.А. Задачи и план построения репертуара украинской книги: Докл. // Заседание библиографической секции 14 окт. 1946 г.: Стеногр. отчет. - Л., 1946. - 36 с.
 [Меженко Ю.О.] Організаційні та теоретичні передумови українознавчого репертуару // Книголюб. - Прага, 1927. - Кн.3. - С. 1-10. - Підпис: І.О.
 Маслоє С.І. Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI - XVIII вв. // Бібл. зб. - 1927. - №3. - С. 60-64.
 Маслоє С.І. Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI - XVIII ст. // Методол. зб. - К., 1928. - Вип.1. - С. 61-86.
 Обращение Библиографической комиссии УАН ко всем учреждениям, ведущим библиографическую работу. 29 ноября 1927 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917 - 1941. - К., 1985. -

- С. 198-201.
 Положение о Библиографической комиссии при ВУАН. 20 ноября 1926 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 170-171.
 Постернак С.П. Бібліографія на Україні // Бібл. зб. - 1927. - № 3. - С. 3 - 7.
 Постернак С.П. До дискусії про український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекоснаводства та бібліогр. - 1928. - № 2. - С. 87-95.
 Про видання бібліографії літератури про Радянську Україну: [У РНК УРСР і ЦК КП(б)У] // Молодняк. - 1937. - № 5. - С. 140-142.
 Резолюции библиографического совещания в Києве. 6-9 июня 1931 г.: [По докл. Укр. кн. палаты «О государственной библиографии»] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 307-313.
 Резолюции первой конференции научных библиотек УССР. 28 - 31 дек. 1925 г.: [По докл. Укр. кн. палаты, Всенарод. б-ки Украины, Одес. науч. б-ки и Винниц. фил. ВЦУ] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917 - 1941. - К., 1985. - С. 137-140.
 Сагарда М.І. Завдання бібліографії української періодики // Методол. зб. - К., 1928. - Вип.1. - С. 87-106.
 Сагарда М.І. Основні проблеми українського бібліографічного репертуару // Бібл. зб. - 1927. - № 3. - С. 43-59.
 Українознавчі видання Російської Академії Наук / Бібл. журн. - 1925. - № 6-7. - С. 48.
 [Ясинський М.] Бібліографічна Комісія Української Академії Наук і проблема бібліографії на Україні // Зоря. - Дніпропетровськ, 1928. - № 5. - С. 26-27. - Підпис: М.Я. Ясинський М.І. Бібліографія української бібліографії // Методол. зб. - К., 1928. - Вип. 1. - С. 107-123.
² Государственные (национальные) библиографические указатели социалистических стран: Аннот. библиогр. указ./ Гос. б-ка СССР им.В.И.Ленина; Сост. Т.Р.Кузнецова; Ред. Н.В.Гавриленко. - М. - Ч.1. - 1984. - 105 с.; Ч.2. - 1985. - 40 с. Final report / International Congress on National Bibliographies, Paris, 12 - 15 September 1977. - [Paris]: UNESCO, [1978]. - [42] p. - (PGI/77/3, Cnf.401 / Col.11).
 Inventaire General des Bibliographies Nationales Retrospectives - Retrospective National Bibliographies: an International Directory/ Ed. by M.Beaudiquez. - Munch.; N.Y.; Lnd.; P.: K.G.Saur, 1986. - 192 p. - (Publications / IFLA; № 35).
³ Стенограма розширеної міжвідомчої наради по обговоренню проекту програми «Архівна та рукописна Україніка», яка відбулася в Інституті української археографії АН України 17 жовтня 1991 р. // Архівна та рукописна Україніка. - К., 1992. - С. 26.
⁴ Там само. - С. 27.
⁵ Эскарпи Р. Революция в мире книг. - М., 1972. - С. 31.
⁶ Меженко Ю.А. Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. - К., 1946. - № 1. - С. 8 - 9.

- ⁷ Там само: С. 9 -10.
- ⁸ Дей О.І. Шляхи розвитку української книги // Українська книга. - К., 1965. - С. 47.
- ⁹ Меженко Ю.А. Задачи и план построения репертуара украинской книги: Докл. // Заседание библиографической секции 14 окт.1946 г.: Стеногр.отчет. - Л., 1946. - 36 с.
На шляху до створення репертуару української книжки: Протокол наради, присвяч. склад. «Бібліографії української книги 1798-1914 рр.» ... 21-22 груд. 1945 р. / АН України. Львів. наук. 6-ка ім.В.Стефаніка. Львів. від-ня Археогр. коміс.; Підготовка тексту і приміт. Л.І.Льницької; Авт. вступ. ст. і відп. ред. Я.Р.Дашкевич. - Львів, 1991. - 62 с.
Яшинський М. Українська книга як поняття // Бібл. журн.-1925. - № 4. - С. 8-10.
- ¹⁰ Дашкевич Я.Р. Репертуар української книжки 1798-1916 років - коли він буде? // Наука і культура: Україна. 1990. - К., 1990. - Вип. 24. - С. 163-173.
Льницька Л. [Рецензія] // Зап. НТШ. - 1992. - Т. 224. - С. 452-457. - Рец. на кн.: Джерела українознавства. Вип.1: Вітчизняні бібліографічні джерела / АН УРСР. ЦНБ ім.В.І.Вернадського та ін.; Упоряд.: Б.В.Грановський, Н.М.Погребецька та ін. - К., 1990. - 237 с.
- ¹¹ Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. - К., 1991. - С. 86-88.
- ¹² Вернадский В.И. Украинский вопрос и русское общество / Вступ. ст., примеч. В.Брюховецкого // Дружба народов. - 1990. - № 3. - С. 254.
- ¹³ Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. - К., 1991. - С. 89.
- ¹⁴ Дубровіна Л.А. Рукописна спадщина: проблеми збереження і введення до наукового і культурного обігу // Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті: Тез. доп. Міжнар. наук. конф. Київ, 12 - 15 жовт. 1993 р. - К., 1993. - Ч.2. - С. 85-86.
- ¹⁵ Beaudiquez M. National Bibliography as Witness of National Memory // IFLA journal. - 1992. - Vol.18. - N2. - P. 119-123.
- ¹⁶ Linder L.H. The rise of current complete national bibliography. - N.Y., Scarecrow pr., 1959. - VII, 290 p.
- ¹⁷ Библиотечно дело: Терминолог. слов. - 2-е изд. - М., 1986. - С.89.
- ¹⁸ Encyclopedia of Librarianship / American Libraries Association; Ed. by Th. Landau. - 3 rd revised ed. - London, 1966. - P. 317.
- ¹⁹ Linder L.H. National Bibliography // Essays on Bibliography. - Metuchen; N.Y., 1975. - P. 216-229.
- ²⁰ Книговедение: Энциклопед. слов. - М., 1981. - С. 371.
- ²¹ Pomassl G. Comparative survey of existing national bibliographies // International Federation of Library Associations. Committee on Bibliography. - Paris: UNESCO, 1975. - Y, 127 p.
- ²² Cheffins R.H.A. A Survey of the contents of existing national bibliographies // International Federation of Library Associations and Institutions. - Paris, 1977. - 52 p.
- ²³ Sinoptic tables concerning the current national bibliographies/ Comp. Gr.Pomassl and working group of the Deutsche Bucherei. - Berlin; Leipzig, 1975. - 41 p., 221 tabl.
- ²⁴ Pomassl G. Survey of existing legal deposit laws // International Federation of Library Associations and Institutions. - Paris, UNESCO, 1977. - 91 p.
- ²⁵ Coverage of documents in current national bibliographies // International Cataloguing. - 1982. - Vol.11. - №1. - P. 4-7.
- ²⁶ Онопрієнко В. Академія наук України і наукове товариство ім.Шевченка як центри українознавства // Вісн. АН України. - 1993. - N12. - С. 51-59.
- ²⁷ Энциклопедия украинизма: В 2 т./ НТШ; Гол. ред.: В.Кубійович, З.Кузеля. - Париж; Мюнхен; Нью-Йорк. 1949. - Т.1, ч. 1-3. - 1949. - 1230 с.; Т.2, ч. 1-10. - 1955-1984. - 4015 с.
Онацький Є. Українська мала енциклопедія: (В 16 т.). - Буенос-Айрес, 1957-1967. - 2147 с.
Українська загальна енциклопедія: Книга знання: В 3 т./ Гол. ред. І.Раковський. - Львів; Стаїславів; Коломия, [1930-1935].
Encyclopedia of Ukraine: [In 5 vol.] / Ed. by V.Kubijovyc. - Toronto; Buffalo; London, 1985-1993.
Ukraine A Concise Encyclopaedia: [In 2 vol.] / Shevchenko Sci. Soc.; Ed. by V.Kubijovic; Foreword by E.J.Simmons. - Toronto. - V.1.- 1963.- XXXVIII, 1185 p.; V.2. - 1971. - XLIII, 1394 p.
- ²⁸ Пеленський Є.Ю. Устаїніса в західно-європейських мовах: Вибр. бібліогр.- Мюнхен, 1948.- 111 с. - (Зап. НТШ; Т.158).
- ²⁹ Current National Bibliographies / The Libr. of Congress; Compl. by H.F.Sonover. - Wash., 1955. - P.1.
- ³⁰ Резолюции первой Конференции научных библиотек УССР. 28-31 дек. 1925 г.: [По докл. Укр. кн. палаты, Всенар. 6-ки Украины, Одес. науч. 6-ки и Винниц. фил. ВЦУ] // Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1917-1941. - К., 1985. - С. 137-140.
- ³¹ Постернак С. До дискусії про український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. - 1928. - № 2. - С. 87-95.
- ³² Український бібліографічний репертуар // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. - 1930. - № 4. - С. 96-97.
- ³³ Максименко Ф.П. Межі стенографічної території українського народу. - К., 1927. - 31 с.
- ³⁴ Дорошенко Д. Народная украинская литература: Сб. отзывов на народ. укр. изд. - СПб., 1904. - 169 с.
Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага: Укр. ун-т, 1923. - 220 с.
Дорошенко Д. Показчик літератури українською мовою в Росії за 1798-1897 роки // Наук. ювіл. зб. Укр. ун-ту. - Прага, 1925. - С.142-238.
Дорошенко Д. Указатель источников для ознакомления с южной Русью. - СПб., 1904. - 60 с.
Левицький І.Е. Галицько-руська бібліографія за рр. 1772-1800 // Зап. НТШ. - 1903. - Т.52. - С. 1-44.
Левицький І.Е. Галицько-русская библиография за 1887 г. - Львов, 1888. - 70 с.
Левицький І.Е. Галицько-русская библиография за 1888 г. - Львов, 1889. - 128 с.
Левицький І.Е. Галицько-русская библиография за 1889 г. - Львов, 1890. - 129 с.
Левицький І.Е. Прикарпатская Русь в XIX вѣдѣ: В біогр. і портр. діятелей с узаглядієним замічательних людей, котрих в 1772 р. застав при житті. - Львів, 1898-1901. - 224 с.
Левицький І.Е. Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887-1900. - Т. 1-3. - Львів, 1909-1911.
Показчик нової української літератури (1798 - 1883) / Зібр. М.Комаров. - К., 1883. - 74 с.
Українська драматургія: Збірка бібліогр. знадобів до історії укр. драми і театру укр. (1815 - 1906 рр.) / Зібр. і впоряд. М.Комаров. - Одеса, 1906. - 229 с.
- ³⁵ Меженко Ю.А. Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення // Наук. зб. Б-ки АН УРСР. - К., 1946. - № 1. - С. 6.
- ³⁶ Библиографический указатель армянской старопечатной книги. 1512-1800: (С краткими описаниями и примеч.) / Респ.б-ка Арм. ССР им. Ал.Мясникяна. - Ереван, 1963. - XIX, 308 с. - (Арм. яз.).
Государственные (национальные) библиографические указатели социалистических стран: Аннот. библиогр. указ. / ГБЛ и др. - М., 1984. - Ч. 1. - 104 с.; 1985. Ч. 2. - 40 с.
Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Кат. стародруків, виданих на Україні. - Львів: Вища шк. - Кн.1: (1574-1700). - 1981. - 136 с.; Кн. 2, ч.1: (1701-1764). - 1984. - 131 с.; Кн. 2, ч.2: (1765-1800). - 1984. - 127 с.
Книга Белоруссии. 1517-1917: Сводный каталог / Гос. б-ка БССР им.В.И.Ленина; Сост.: Г.Я.Галенчанка, Т.В.Непарожная, Т.К.Радзевич. - Минск: БСЭ, 1986. - 615 с.: ил.
Книги гражданской печати XVIII века: (Кат. кн., хранящихся в гос. публ. б-ке УССР) / Сост. С.О.Петров. - К.: Изд-во АН УССР, 1956. - 301 с.
Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1725-1800 / Гос. б-ка СССР им.В.И.Ленина и др.; Сост.: Е.И.Кашпиржак, В.Т.Повалишина, И.М.Полонская и др. - М., 1962. - Т.1: А-И. - 1962. - 434 с.; Т.2: К-П. - 1964. - 514 с.; Т.3: Р-Я. - 1966. - 515 с.; Т.4: Периодические и продолжающиеся издания. - 1966.- 287 с.; Т.5: Указатели. - 1967.- 299 с.; [Т.6]: Дополнения. Разыскиваемые издания.

